

TESTAMENTUM

JUDITA ŠALGO

Polák Paula végrendeletét 1953 márciusában nyitották fel, miután Stevan a fogak alapján azonosította, hogy valóban Polák Pauláról van szó. Végakaratóban a gazdag vénkisasszony listán sorolta fel az egész vagyonát, utána pedig nem kevesebb, mint tizenhét örökösét nevezte meg: a teljes vagyonát, minden szántóföldet, telket, házat, üzletet, részvényt és készpénzt a bátyjára, Polák Albertre hagy. Albert bátyám halála esetén, írta saját kezűleg, a felsorolt vagyon fiatalabb bátyámat, Polák Tibort illeti. Polák Tibor halála esetén az egész fentebb felsorolt vagyon Albert fiára, Mihajlóra marad. Mihajlo Polak halála esetén a vagyont írják át Albert leányára, Polák, férjezett Hoffmann Lilire. Hoffmann Lili halála esetén az egész vagyon átkerül Polák Tibor özvegye, Mirjam nevére. Mirjam Polak halála esetén Hoffmann Lili egyszülött fia, Miroslav Polak az örökös. A közelebbi és távolabbi rokonok e hosszú listáján az utolsó előtti helyen a kiskorú Roth Dániel neve állt. Az utolsón Katicacé, Polák Paula szolgálólányáé. A rendkívül hegyes, dőlt betűk sora, a „halál esetén” szavak névről névre hullottak, sejtetve, majdnem szavatolva, hogy a listán levők mindegyike előbb-utóbb viselni fogja a Paula akaratából neki jutó gyilkos tulajdon terhét. Gondja volt rá, hogy sok örököse legyen, de az örökség ne jusson senkinek. A testamentum perverz, halálos termékenységé rokonról rokonra szállt, és végül a kedvenc szolgálólánynál ért véget.

Polák Paula a végrendeletet saját kezűleg írta Csehszlovákia megszállása után. 1941 közepén egy másolatát átadta az ügyvédjének, dr.

Neškovnak. 1944 áprilisában, két nappal azelőtt, hogy pénzzel, ékszerrel és iratokkal a szatyrában éjszaka eltűnt Újvidékről, arra kérte az ügyvédjét, hogy a végrendeletében tegyen bizonyos változtatásokat. 1945 nyarának elején, pontosabban akkor, amikor Németország bukása után az életben maradtak kezdtek hazaérkezni a német lágerekből és a budapesti bűvőhelyekről, ahol sokuknak sikerült rejtőzködve átvészelnii az utolsó háborús évet, kiderült, hogy Polák Paula nincs sehol, sem az áldozatok, sem a túlélők között, s a kínos megszámoltatás nehéz időszakában valamilyen súlyos hallgatás borult Paula nevére, amilyen általában az elátkozott kincset takarja. Valahogy mégis megszólalt Slaviček, az üzlettársa és sokéves titkára, hogy Paulának, kevéssel a deportálás előtt, nagy pénzért sikerült felfogadnia egy embert, aki fogatos kocsin egy Zomborhoz közeli tanyára vitte, ennek a Slavičeknek valamilyen magyar üzleti barátaihoz, az ő ajánlásával. Maga is fogságból visszatérve, Slaviček elment, hogy megnézzze, mi történt az üzlettársával, ám a tanyán nem találta sem Paulát, sem a barátait, akikre rábízta. Az éppen megjött új lakók, likaiak, a tanyán nem találtak senkit, csak egy sánta kutyát és néhány elvadult disznót, s a tartózkodó szomszédok sem tudtak mit mondani annak a zsidó nőnek a sorsáról, aki a szóbeszéd szerint egy ideig itt rejtőzködött. Slaviček azt hajtogatta, hogy Paulát ismeretlen okokból magukkal vitték az oroszok, míg Olga és Stevan Roth, a pénz és az ékszer reményében, azt állították, hogy a hajlékot adók segítségével Paulának sikerült valamilyen csatornákon kijutnia Nyugatra. A Vörös-keresztnek nem volt semmilyen adata sem róla. Amikor 1953 márciusának végén a Zombor melletti tanyán a még mindig éhes és elvadult disznók a kert végében a sárból kitúrtak egy koponyát és egy csontváz részeit, amelyekről megállapították, hogy egy ötvenöt és hatvan év közötti nőéi, akit egy éles tárgy a fejére mért ütésekkel öltek meg, egyáltalán nem volt kétséges az áldozat kiléte. Doktor Stevan Roth, Polák Paula veje és egyben fogorvosa az összeroncsolt fogsoron, amelyből ugyan kitépték az arany fogkoronát, felismerte a saját fúrójának és orvosi beavatkozásainak a nyomait. Így végleg elhárultak a találgatások Paula szibériai haláláról, vagy sikeres (habár zavaros) üzleteiről valahol Argentínában vagy Venezuelában, és a végrendeletét, amely megőrződött doktor Neškov ribnjaki borospincéjében – felnyitották. Az illetékes szervek és az egészen kisszámú rokon (két másodunokaöcs) jelenlété-

ben bebizonyosodott, hogy Polák Paula végrendelete tulajdonképpen pusztulásra ítélt emberek és javak listája. A rajta szereplők közül, az örökösök láncolatából senki sem élte túl a háborút, sőt, minden jel szerint magát Paulát, az örökhagyót sem, akit bizonyos utalások szerint közvetlenül a megszálló katonaság visszavonulása és a tanya gazdáinak, őrzoinek a menekülése előtt gyilkoltak meg. A végrendeletben felsorolt készpénz, arany, gyémánt és értékpapír eltűnt az örökhagyó gyilkosaival együtt, a földek, boltok és házak pedig az államnak jutottak a háború után. Teljesült tehát a gyermektelen tulajdonosnő „utolsó akarata”, hogy sok örököse legyen, de a hagyaték mégse jusson senkinek sem.

Olga tudta: annak idején kevesen befolyásolhatták Paula döntéseit. A természetes, nagy keblű, súlyos asszony nehezen szánta el magát valamilyen lépésre, ám ha megindult, aligha állíthatta meg vagy téríthette el bármi is. Arannyal a nyakán, a mellén, a kezén és a fülében fújtatott és tolatott, mint egy mozdony a saját szikráinak a felhőjében. Habár a pénze különféle forrásokból származott, Paula lélekben és a gyakorlatban is hű maradt apja vaskereskedéséhez, és ez a bolt, a vassal való munka adott fedezetet a fősvényiségének és keménységének, s annak a meggyőződésének, hogy a kemény élet és a nagy vagyon nemcsak jól megfér egymással, hanem, amint mondogatta, minden vasrúdnak az egyik végén gyémántcsúcs van, és hogy tulajdonképpen a sors vaskereke is gyémánttengely körül forog. A gyémántjait egészen a megszállás kezdetéig magával vitte mindenhova és minden alkalommal, a vaske- reskedésbe éppúgy, mint a templomba, minden egyes látogatásra, a gyémántfüzerek szinte belenőttek a húsába, a ragyogó kövek sorai mintha szegecsekként rögzítették volna a fejét és a nyakát a törzséhez, az alsókarját a kézfejehez és azt az ujjaihoz, és úgy tűnt, ha levénné ezeket a kapcsokat, ő is meg az élet is egyszerre darabokra hullana. És mivel az évek során ezek a béklyók, a nyakláncok és karkötők mind vastagabbakká váltak, több erőt követeltek a megterhelt test megmozdítására. Viszont az összes befektetett energia a vason, bádagon, tojáson, fán, gabonán, kukoricán és minden más árun át, amivel Paula kereskedett, egy ördögi körben megint csak e csodálatos kristályá alakult, azt sokszorozta. Paula jóindulata, vagy szeretete, ha annak lehet nevezni, ugyanolyan körben forgott, akár az energiája vagy a pénze, súrolva vagy megsimogatva valakit azok közül a lények közül, akik ezt a körforgást

szolgálták, vagyis beszerezték, szállították, elszámolták vagy árusították az ő áruját, befektették a saját pénzüket, termelték az ő jövedelmét és elvették belőle a saját részüket. Azok közül a rokonai közül, akiket ilyen módon szeretett és használt, néhányat bevett a végrendeletébe, de nem mindegyiket. Sokukat kihagyta, viszont kiválasztotta némelyik távoli rokonát, akivel egyébként nem törődött, és üzleti kapcsolatban sem volt vele. E különös válogatás folytán került az örökösök sorába például Paula egyik unokatestvérének a mostohalánya, a tizenegyedik helyre pedig egy anyai ági távoli rokona, aki a végrendelet összeállításának idején valamilyen rabbiiskolában tanult Londonban, s akinek a jelenléte, ha a dolgok másképpen alakultak volna, megnehezítette volna az örökösök akaratának teljesítését, tekintettel arra, hogy a végrendelet végrehajtói nagy költségek nélkül nem tudhattak volna meg bármit is az életéről vagy a haláláról. Másrészt a végrendeletben még csak említés sem történt Paula húgáról, Magdáról, arról az édestestvéréről, aki a saját és a családja életét alárendelte Paula akaratának és üzletének, cserébe viszont a férje hűtlenségét, és, mint ahogyan a végrendelet felbontásakor kiderült, a nővére teljes közönyét, éppenséggel az ellenszenvét vagy gyűlöletét kapta. Mindent összevetve, tekintettel az örökösök ilyen kiválasztására, amire Olga Roth nyíltan felhívta doktor Neškovnak, haragja és megbántódottsága első tanújának a figyelmét, a tapasztalt ügyvéd azt a következtetést vonhatta le, hogy Polák Paula a saját vas-gyémánt birodalmát a várható és logikus húzásokra építette, nagyobb ravaszság és meglepő fordulatok, sőt, mélyütések nélkül is. A szerzésben világosak és logikusak voltak a cselekedetei, viszont az elosztás kérdéseiben, a halál dolgaiban tetszőlegessékké és mintegy véletlenszerűekké váltak a döntései; az élők és a holtak feletti igazi hatalom ott kezdődik, mondta dr. Neškov, ahol megszűnnek a világos érvek, s a halál a korlátlan szabadság és hatalom színterévé válik . . . Abban a távoli pillanatban, háború előtt, szembesülve a megsemmisülés törvényszerűségeivel, a pusztulás logikájával, Polák Paula *az utolsó szeszélyét* hagyta az utódaira. Ha a bátyja, Albert láthatta volna ezt a végrendeletet, talán azt állapította volna meg, hogy az ő fegyelmezett, szigorú, a szerzésnek élő nővére lelkében végre felülkerekedett jellemének a visszája, a sokáig elnyomott és lehetetlenné tett szerencsejátékos. Az, amely 1920-ban született azon a régi téli napon, amikor

legfiatalabb testvérük, Móric, az egyetlen ember, akit Paula igazán szeretett, elkártyáztán szombat éjszaka és vasárnap reggel az összes pénzét, a legénylakását és apja kereskedésének egy részét, megrakta a kabátja zsebeit a konyhai mérleg súlyaival, és feldúltságában azt képzelve, hogy a Duna-hídról ugrik, levette magát a Mária királynő utcai tekintélyes épület harmadik emeletén levő, immár elkártyázott legénylakásának az erkélyéről. Reális lehetett volna az ilyen feltételezés, mert Paulának az évek során olyan meggyőződése alakult ki, hogy minden, amit szerzett és amit szerezni fog, az elhunyt fivérért, vagy legalábbis a saját testében rejtőző törekeny szerencsejátékost illeti meg, annak jár az ő egész vagyona, az övé az egész család, de elsősorban maga Paula. És ahogyan a megszállás alatt egymás után veszítette el birtokainak és üzleteinek részeit, úgy engedte át magát mindinkább a benne rejlő játékosnak, és még látszólag uralkodva magán, titokban kockáztatott vasat, gabonát, fát és magát az életet, a végrendelete pedig csak felfedte a játékszabályokat, amelyeket a játékos diktált neki, s amelyek szerint mindannyian veszítünk: a végrendelkező és az örökösök, de maga a hagyatéka is.

E hamis szerencsejátékos biztonság és önbizalom hideg kisugárzásából megérezte valamit a saját túl érzékeny rózsaszínű bőrén Roth Olga is 1944-ben egy vasárnap délután, amikor Polák Paula váratlanul becsöngetett az ajtaján, és nem várva meg, hogy a háziasszony összeszedje magát, az előcsarnokból egyenesen a fehér gyerekszobába indult, az egyetlen világos és mindig kifogástalanul tiszta és csendes szobába, ahová Rothék nem szívesen engedték be még a legközelebbi rokonaikat sem. Ez a gyerekek születésnapjára van, mondta a vendég, és Dániel fehér kerek asztalkájára letett, illetve – ahogyan Olgának tűnt – ledobott két sárga pénzérmét. De néném! – mondta Olga. Kellemetlen helyzetbe hozta a látogatás és az a durva bensőségesség, amellyel a távoli és gyűlölt Paula betört a fehér, puhán kárpitozott, pelyhes szobába, a háborútól már beszűkült, veszélyeztetett élet utolsó menedékébe.

1896-os Napóleon, 902-es Ferenc József, mondta Paula csendesen, szinte súgva, és behunyta a szemét, hogy ne lássa, miként tűnnek el a császárok Olga tenyerében. A zsidók a pénzt bevarrják a bélésbe, az aranyat pedig mint a gombot bevonják, mondta. Remélem, tudsz gombot kötni, fűzte hozzá. Hozz egy kabátot. Olyat, amelyiket biztosan maga-

tokkal viztek. Van maradékod? Olga szófogadóan kiment az előszobába, és bizonyos idő múltán behozott négy kabátot, és letette őket a játékok nagy ládájára. A vendég mindegyiket megtapogatta, a hüvelykujjával és a mutatóujjával megdörzsölte az anyagot, megvizsgálta a gomblyukákat. Eltolta Stevan rövid teveszór sportkabátját és Olga „átmeneti” tweedkabátját, majd rögtön utána Nenad fehér bundácskáját is a bohócpamacsokkal és kapsokkal. Ezt, mondta, és az ölébe vette Dániel bordás bársony sötétkék kabátkáját. Könnyű volt, de meleg, egy réteg vatelinnel bélelve, s a kis mérete ellenére sok gomblyuka volt, elől nyolc-nyolc két sorban, egy-egy meg a kezelőkön. A kabátka a szó szoros értelmében be volt hintve parádés sárga pléhgombokkal, rajtuk nagy arany horgonyokkal. A Harmadik Napóleon, a belga Lipót, Ferenc József, a Francia forradalom és a többi tizenkét arany, amelyeket Olga találmásra kiszedett a szekrényből, ahol őrizte őket, hamarosan elveszítették a formájukat, mert kék bársonnyal vonták be őket.

Az apádnak az volt a véleménye, hogy el kell osztani az aranyakat, mindenkinek egyet-kettőt kell felvarrni, de én azt mondtam, hogy egy helyen kell lenniük, s tudtam, hogy Dánielt a világon mindennél jobban fogom őrizni, és így vele együtt megőrzöm a kabátját is.

Amikor Polák Paula a körömvágó ollóval elvágta a cérnát, amivel a tíz horgony közül az utolsót is felvarrta a bársonykabátkára, megingott a talaj a vászonszék alatt, amelyen Roth Olga ült. Megragadta a szék támláját, mint valamilyen hajókorlátot a váratlan bóra idején, s ijedten nézte az ablakon át az áprilisi ég sötétkék bársonyát, amely az eső előtt a gerekszoba ablaka elé ereszkedett le. A súlyos Paula azon a délelőttön úgy ugrott be Rothék házába, életébe, mint valami könnyű ladikba, amelyet a viharban nem lehet kikötni, sem ellökni . . . Ebéd előtt Olga anyja, az idős Krauszné bevezette a gyerekeket az udvarról . . . Ez a Paula néni, mondta a gyerekeknek, eljött megnézni titeket, és hogy elbúcsúzzon tőletek az út előtt. Paula abban az időben már valamennyit veszített a súlyából és a testi stabilitásából is; látszott, hogy van még ereje, de lezárultak előtte az utak, s így belső tűz fogyasztotta és emésztette a testét. Meglazultak a kötések az egykor erőteljes gépezeten, s a hiábavaló energia hol a szemekben, hol a duzzadt vörös orrban, hol az izzadságban csapódott le, amit a hideg lakásban a homlokáról, a húsos álláról és a tokjáról törülgetett, hol pedig az erre az alkalomra

merészen a petyhüdt nyaka köré felkapcsolt gyémántokon kondenzálódott. A kisebbik gyerek, ismeretlen asszonyt látván a szobájában tüvel és cérnával, rögtön megmakacsolta magát, és elkezdett sírni. Az öregebbik ezt mondta: ismerlek, te árulsz mindent, a tütől a mozdonyig. Mi az udvaron Paula vaskereskedését játsszuk. Paula fölemelte a szemét, és megnézte a gyereket. Gyere velem, legyél az enyém, lesz saját boltod és mindenféle benne, a tütől a mozdonyig. Bicikli is, autó meg hajó és villanyvonat. És minden, amit csak megkívánsz. Roller is, természetesen. És repülőgép. Dániel Paula kezét nézte, utána meg a kabátját. Hol vannak az én horgonyos gombjaim? – kérdezte. Lesz horgonyod meg hajód, meg tengeralattjáród, meg uszályod is, mondta Polák Paula, s a szeme, az orra és a bőre elkezdett piciny gyémántokat dobálni magából.

Roth Olga egész nap a zsebében hordta a horgonyos sárga gombokat, és csak este, miután a gyerekek lefeküdtek, nem tudván mit kezdeni velük, engedte bele őket óvatosan abba a régi agyagköcsögbe, amelyet Stevan hozott szerbiai szolgálati útjáról. A köcsög a széles szájával egyedül a pókoknak használt, amelyek Olga és az egyes szolgálólányok portörló rongyának dacára éppen itt feszítették ki a hálójukat. Csak majdnem egy évtizeddel később, amikor a bírósági szakértő kezében meglátta a nagynénje megfeketedett koponyáját, csak akkor visszhangzott a tudatában a fémgombok csendülése, amikor a köcsögbe hullva nekiütődtek az égetett agyagedénynek. Tíz év kellett hozzá, hogy a horgonyok leérjenek a fenékre. Amikor viszont végül felhangzott az első csörrenés és az üreges sárgaréz gombok fémeső dobolása az ablakokon, falakon, tetőn, az udvar fatörzsein, a földön és a járdán, a harangozás nem szűnt meg egész tavaszon abban az 1953. esztendőben.

Dániel neve így az anya időnkénti sóhajaiból átkerült a tagolt beszédbe, a kétségtelen felismerés pedig, hogy volt bátyja, egybekapcsolódott az arannyal. Beigazolódott az, amit érthetetlen okokból titkoltak előle: hogy ő tehát nem egyke, hanem volt egy bátyja, és hogy zsidó volt. Ennek a felismerésnek ő nem volt tudatában, de bizonyosan megérezhette. Különben nem fogadta volna ilyen egyszerűen, szó nélkül ezt a két tényt. Egyébként meglehet, hogy mélyen belül, önmagától is titkolva mindent tud, amit tudni lehet, és ezért nem lepődik meg semmin sem. Az ő gipszfvére, nyakig begombolva a bársonybevonat mögé rejtett aranygombokkal, Franciaország, Ausztria, Magyarország és Belgium

arany királyaival, császárjaival és republikánusaival, a lényében két jelenséget, a zsidók sorsához elválaszthatatlanul kötődő titkokat békített össze: a halált és az aranyat. Nemrégiben alkalma volt, hogy a pincében, a szénrakás alatt rátaláljon valamilyen brosúra leszakított fedőlapjára, amelyen nagy betűkkel ez állt: *A szerb nép a zsidók karmai között.* A cím alá egy alakot rajzoltak, amelynek a származásához nem férhetett kétség. A háttér fekete volt, de nemcsak a szénportól, a homályból felbukkanó nagyorrú öregember pedig maga is sötét volt. Az orra, a homloka, az arca, a foga mind fekete volt, a pupillája, a szemöldöke és a szakállá pedig fehér. A visszataszító hatalmas orr, az arc sóvár és sátáni kifejezése, a sötétségből előugró száraz és bütykös kezek, mint ahogyan a cím is mondta, olyanok voltak, mint a ragadozó karmai. Az üzér a jobb kezében mérleget tartott: az egyik serpenyőt nullák hosszú sorával rajzolt pénzeszsákok húzták le, a másik serpenyőben egy odahajított ember, egy emberke, aki rémulten kapaszkodott a fonalakba – az ő kicsinségének azok kötelek voltak; az emberke és a pénzeszsákok egyensúlyban voltak. Bal keze mutatóujjával az alak a mérlegre mutatott, s a hatalmával büszkélkedve kéjesen nyújtotta ki a nyelvét az emberke nyomorú sorsára, az olvasót figyelmeztetve annak a zsidó aranyak a rettenetes hatalmára, amely a világot uralja a jog, az igazság és a becsület helyett. Akkor, bizonyos tétovázás után, Nenad a lapot gyűjtősnak használta fel, de még mielőtt a hamu szó szerint is kihűlt volna, megjelenik az embernyúzó alakja, Nenad álmain kívül más helyen is, még-hozzá nem a papíron, hanem az életben, a hangos sottogásban. Valahonnan elkerült hozzá a történet egy zsidóról, aki közvetlenül a háború előtt, itt valahol a közelben, a Sajkás-vidéken vagy Sasinciban, vagy így valahol egy szerencsétlen adósának, aki nem tudott fizetni, lemetszette egy darab húsát, még-hozzá ott hátul, amelyet vastagnak neveznek, de amely ennél a nyomorultnál vékony és fonnyadt volt. Vajon ő maga is nem sóvárgott-e az arany után, vizsgáztatta magát Nenad Belić, nem ábrándozott-e a Sierra Madre kincséről, Eldorádó felmérhetetlen aranyáról, a dél-afrikai és az alaszakai aranybányákról, Monte Christo gróf kincséről, Aladdin barlangjáról, az indiai maharadszák és a szultánok kincseiről, a Dél Keresztjéről, nem álmodozott-e az aztékok és inkák arany álarcairól, a távoli múltba vesző Aranykorról, a hatalmas istenek koráról, nem áhítozott-e aranyéremre az iskolai sakkbajnokságon, nem

bámulta-e megbűvölten az aranyhalakat az akváriumban, nem vágyakozott-e érthetetlenül Zlata (Aranka) után, pedig Milenát szerette, nem választotta-e mindenben gyáván az arany középutat, és nem hivatkozott-e minden hülyeséggel kapcsolatban és minden lehető helyzetben az „aranszabályra”?

Azokban a napokban Nenad a fürdőszobában a mosdó feletti tükörben vizsgálódott, a szekrény kissé kinyitott szárnyában levő már kifakult tükör higanyrétegei mögött rejtőző távoli jövőben próbálta megsejteni, hogyan alakul át az arca fényképnegatívvá, hogyan nő majd ki az ajkai feletti pihékből és a még csupasz orcáiból hosszú fehér bajusz és szakáll, hogyan nyúlik majd meg a szinte alig hangsúlyos orra, és miként hajlik majd a ragadozó madarak csőréhez hasonlatosan a vékony ajkai fölé. Ez volt az átkozott szubjektív kifejeződése az objektív valóságnak, ahogyan azt az utálatos Xénia mondta. Milyen visszatükrözés? Minek a visszatükröződése? A szubjektív visszatükröződés és az objektív valóság úgy álltak egymással szemben, mint a hálósobai szekrényen levő gipsz gyermekarc és a fekete embernyúzó karikatúrája. Dan gyermeki arca a múlthoz tartozott, a vén uzsorás nagyorrú maszkja pedig – a jövőhöz. Színe és fonákja voltak ezek egyazon sorsnak, az egyetlennek, és – ahogyan Nenad hitte – az elkerülhetetlennek, amelynek nem is volt igazi arca.

KARTAG Nándor fordítása

Részlet A Barobidzsánba vezető út című regény második részéből